

¡BOMBA!

Lengua materna es orgullo,
es sentimiento profundo;
entendimiento del mundo
en voz de flor y de capullo

K'untzil

Edición de fin de semana, del viernes 20 al domingo 22 de febrero de 2026

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 11 · NÚMERO 2667 · www.lajornadamaya.mx

KU'UK

**cho' ku máan tu k'ab
che'ob jeets'el u ch'i'ibal
tu Petenil Yucatán**

Tu k'ab che'obe' yaan tu Petenil Yucatáné, kaja'an juntúul chan ba'alche' suuku yila'al te'el lu'umilo': ku'uk. U k'aaba' ich káastelane' ardilla de Yucatán (*Sciurus yucatanensis*). Juntúul u ch'i'ibal ch'o' nuupul yéetel u yutsil yantal kuxtal ich k'áax.

Ichil ba'ax a'alab tumen jbioologóo Gonzalo Merediz Alonso, chan ba'alchee' k'a'anan yóok'olal tu'ux suuk u yantal. "U mootse' ti' yaan tu lu'umil Yucatán; óoli' chéen ti' le lu'umila' k-ilik, ts'ooke' je'el ba'axak ka úuchuk ti' lu'um tu'ux yane', ku jelbesik xan u kuxtal", tu ya'alaj.

Ku'uke' méek'a'an tumen u baatsil Sciuridae. Ma' seen nojochi', mix seen chichani'. Jach u yojel péek tu k'ab le che'obo'. U ya'abil u kuxtale' ti' ku máansiki', tumen ti' xan ku janali', ku je'eleli' yéetel ku ya'abkunsikubáaji'. Ku yantal ti' tikin yéetel uumedóo k'áax tu Petenil Yucatán, ba'ale' yaan xan ila'an Belice, Guatemala yéetel Honduras.

Suuka'an u péek de k'iin, ts'ooke' ku beetik u k'u' yéetel xiiwo'ob, beyxan u ch'i'ilibo'ob, tu ka'anal che'ob. Beey u kalaantikubáaj ti' uláak' ba'alche'ob ku ts'áakubáaj u jaantej, yéetel ku kaláantik xan tséentik u mejenil.

"Ya'abach juntéene', wíinike' ma' tu yila'al wa ti' yaan tu ka'anali k'ab che', ba'ale' ya'ab u péek de k'iin", tu tsikbaltaj Merediz Alonso.

Ku jaantik u yich che'ob yéetel uláak' xiiwo'ob. "K'a'anantako'ob tumen beey u k'i'itbesiko'ob u yich che'ob, i'inajo'ob. Ku liik'siko'ob yéetel ku biinsiko'ob uláak' tu'ux le i'inajo'obo', tumen ma' tuláakal ku jaantiki'".

ANA RAMÍREZ | P. 42 YÉETEL 43
OOCHÉL ALEXPACHECO

